

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника**

Навчально-науковий юридичний інститут

Башурин Н. Я.

**ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І
ГРОМАДЯНИНА В ЄСПЛ**

**Методичні вказівки
для підготовки до семінарських (практичних) занять
студентів денної форми навчання**

Спеціальність

Освітній рівень

Наукова спеціалізація

081 Право

магістр

01 Публічна служба

02 Корпоративне право

03 Приватне право

04 Екологічне та природоресурсне право

**05 Кримінально-правове забезпечення
охорони суспільних відносин**

Івано-Франківськ, 2023

УДК 341.64
Я 79

Затверджено на засіданні кафедри судочинства Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 6 від 24.01.2023 р.)

Башурин Н.Я. Проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в ЄСПЛ. Методичні вказівки для підготовки до семінарських (практичних) занять студентів денної форми навчання. Івано-Франківськ. Навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2023. 35 с.

Методичні вказівки розроблені на основі навчального плану Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника і призначені для підготовки до семінарських (практичних) занять з навчальної дисципліни «Проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в ЄСПЛ», підготовки до здачі екзамену. В посібнику викладені: завдання до семінарських і практичних занять, які включають короткі методичні рекомендації, що полегшать підготовку до занять, перелік питань, які виносяться на обговорення на занятті, контрольних питань для перевірки знань, практичних завдань. До кожної теми поданий перелік літератури, до якого включена монографічна та інші наукові джерела по темі, а також розширений перелік нормативно-правових актів, які регулюють відповідний вид відносин станом на 01.09.2022 р.

Посібник призначений для студентів, аспірантів, викладачів.

© Башурин Н.Я., 2023

© Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника, 2023

ВСТУП

Сьогодні Україна є активним членом світового співтовариства, нарешті здобула статус кандидата на вступ до Європейського Союзу і є учасником міжнародних договорів в галузі

прав людини як в рамках ООН, так і в рамках Ради Європи, зокрема – Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (з 1997 року).

Отже, детальний аналіз і вивчення європейських стандартів у галузі прав людини, а також конвенційні механізми захисту цих прав є повсякчас актуальними для українських правників.

Навчальна дисципліна «Проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в ЄСПЛ» вивчається разом із іншими процесуальними галузями права. Вона є теоретичною основою для забезпечення набуття слухачами навчального курсу інтегрованих, поглиблених та системно упорядкованих знань щодо особливостей застосування рішень ЄСПЛ як гарантії судового захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Основними джерелами цієї галузі права виступають Європейська конвенція прав людини, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», рішення ЄСПЛ, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України «Про виконавче провадження», та ряд інших законів і підзаконних актів.

Прецедентна практика Європейського суду з прав людини має динамічний характер розвитку, що впливає на зміст та структуру процесуальних галузей права.

Вивчення навчальної дисципліни сприяє розумінню місця прецедентної практики ЄСПЛ та судового захисту прав суб'єктів громадянського суспільства у розбудові правової, демократичної держави, адаптації існуючих в Україні моделі і процедур діяльності суб'єктів. Окреслене коло питань є важливим для засвоєння та набуття практичних навичок студентами, що навчаються за спеціальністю «081 Право».

Метою викладання навчальної дисципліни «Проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в ЄСПЛ» є вивчення теорії і практики застосування Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яку Україна ратифікувала 11 вересня 1997р., а отже, відповідно до ст. 9 Конституції України стала «частиною національного законодавства України».

Основними завданнями вивчення дисципліни «Проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в ЄСПЛ» є формування у студентів правового світогляду та мислення, оволодіння студентами сучасними знаннями в галузі міжнародного судового захисту прав людини, закріплення необхідних навичок використання європейських правозахисних механізмів у своїй практичній діяльності, вміння фахово аналізувати рішення Європейського суду з прав людини та визначати рівень ефективності звернення до Європейського суду у конкретних практичних ситуаціях.

В результаті вивчення навчальної дисципліни очікується, що студенти здобудуть:

Загальні компетентності:

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

Фахові компетентності:

- Повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи.
- Знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини.
- Знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.
- Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

- Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.
- Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.
- Здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.

Програмні результати навчання:

- Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.
- Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.
- Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.
- Давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин (даних) з достатньою обґрунтованістю.
- Доносити до респондента матеріал з певної проблематики доступно і зрозуміло.
- Пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.
- Застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки.
- Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ

для підготовки до здачі екзамену з навчальної дисципліни

«Проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в Європейському суді з прав людини»

ТЕМА 1. Загальна характеристика Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та особливості тлумачення її норм

Історія прийняття Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Історичні передумови створення міжнародного документу про захист прав людини. Підписання Європейської Конвенції та набуття нею чинності. Процедура внесення змін до Конвенції.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод в системі міжнародного права в галузі захисту прав людини. Загальні положення Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. Структура та основний зміст Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Класифікація норм Конвенції. Організаційні, процесуальні та матеріальні норми. Ієрархія прав.

Поняття тлумачення права та принципи інтерпретації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (загальнотеоретичні аспекти). Виключна юрисдикція Європейського суду з прав людини щодо тлумачення положень Конвенції. Принцип ефективного й динамічного тлумачення та принцип забезпечення правової визначеності (принцип дотримання прецеденту). Принцип пропорційності та забезпечення рівноваги інтересів. Принцип забезпечення певної свободи національного розсуду. Принцип автономного тлумачення. Врахування загальновизнаних міжнародних стандартів і принципів міжнародного права. Принцип забезпечення мінімальних гарантій прав і свобод людини.

ТЕМА 2. Європейські стандарти у галузі прав людини

Право на життя. Право на життя та обов'язок позитивних дій держави. Право на життя: проблема негативного аспекту. Право на життя та смертна кара.

Заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження або покарання. Відповідальність держави. Визначення поняття «мінімальний рівень жорстокості». Питання екстрадиції чи депортації.

Заборона рабства та примусової праці. Рабство та підневільний стан. Розмежування понять «примусова праця» та «обов'язкова праця».

Право на свободу. Визначення поняття «позбавлення волі». Процесуальні гарантії при затриманні. Цивільний аспект права на свободу.

Право на справедливий судовий розгляд. Сфера дії цього права. Право на доступ до органів правосуддя. Категорія «розумний строк». Публічність та обґрунтоване судове рішення. Окремі гарантії у кримінальному процесі.

Заборона зворотної дії кримінального права. Концепція зворотної дії: види та підґрунтя.

Право на повагу до приватного життя. Інформаційний аспект права на повагу до приватного життя. Фізичний аспект права на повагу до приватного життя. Комунікативний аспект права на повагу до приватного життя. Просторовий аспект права на повагу до приватного життя. Право на самовизначення.

Свобода думки, совісті та віросповідання. Свобода віросповідання: необхідні умови. Відокремлення держави та церкви.

Свобода вираження поглядів. Обмеження свободи вираження поглядів.

Свобода мирних зібрань та об'єднання.

Право на ефективний засіб захисту прав та свобод, гарантованих Конвенцією.

Заборона дискримінації.

Право власності. Концепція володіння. Правомірність позбавлення володіння. Контроль за використанням власності.

Право на вільні вибори. Зміст права: право голосувати, право бути обраним.

ТЕМА 3. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод у національну правову систему

Загальновизнані принципи і норми європейського права як складова частина правової системи України. Норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як частина національного законодавства України. Норми Конвенції в ієрархії українського законодавства. Норми ЄКПЛ і норми Конституції України.

Види та способи національної імплементації в Україні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Приведення законодавства у відповідність до норм Конвенції.

Зобов'язання України щодо сумлінного виконання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: теоретико-правові та законодавчі підходи.

ТЕМА 4. Вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на національне судочинство

Правові підстави застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ при здійсненні правосуддя.

Застосування практики ЄСПЛ при тлумаченні загальних положень та принципів судочинства: принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності; процесуальна рівність; принцип змагальності; принципи гласності та відкритості; забезпечення апеляційного та касаційного оскаржень рішень; обов'язковість судових рішень.

Особливості застосування європейських стандартів здійснення правосуддя у національному судочинстві: вимоги ст. 6 Конвенції та кримінальне провадження; вимоги справедливого судового розгляду щодо цивільного (господарського) судочинства; особливості реалізації стандартів в адміністративному судочинстві.

ТЕМА 5. Європейський суд з прав людини: структура, організація діяльності та повноваження

Еволюція європейського механізму захисту прав людини. Загальна характеристика міжнародного захисту прав людини в судовому порядку. Ізмірська, Інтерлакенська, Брайтонська та Брюсельська декларації і їх імплементація.

Порядок формування та склад Європейського суду з прав людини. Регламент Європейського суду з прав людини. Організаційна структура Європейського суду. Пленарні засідання Європейського Суду. Комітети та Секретаріат Суду. Повноваження Палат та Великої Палати Європейського Суду.

Компетенція Європейського суду з прав людини. Субсидіарний характер компетенції. Види компетенцій ЄСПЛ: часовий критерій компетенції Суду; територіальна юрисдикція та компетенція суду; предметний критерій юрисдикції Суду; компетенція за колом суб'єктів.

ТЕМА 6. Звернення до Європейського суду з прав людини

Суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини.

Правила подання заяви до розгляду у Європейському суді з прав людини. Умови та порядок подання заяви до розгляду у Європейському суді з прав людини. Форма заяви. Терміни подачі заяви до Канцелярії Суду. Реєстрація заяви Канцелярією Суду.

Критерії прийнятності заяви до розгляду у Європейському суді з прав людини: юрисдикційні критерії прийнятності; процесуальні критерії прийнятності; матеріальні критерії прийнятності. Перспективи змін критеріїв прийнятності заяви до розгляду у ЄСПЛ.

ТЕМА 7. Процес розгляду справ у Європейському суді з прав людини

Процедура розгляду справ у Європейському суді з прав людини. Стадії провадження: відкриття провадження у справі; провадження щодо прийнятності заяви до розгляду ЄСПЛ; розгляд справи по суті; прийняття рішення.

Особливі процедури розгляду справ у ЄСПЛ. Процедура дружнього врегулювання спору. «Невідкладний» розгляд заяви згідно з Правилами процедури Європейського суду з прав людини. Процедура прийняття пілотного рішення у справі.

Функції судді-доповідача. Повноваження судді, який засідає одноособово, комітету суддів, палати Суду. Розгляд конкретних справ та винесення рішення по суті справи як основна функція Палати Суду. Юрисдикція Великої Палати Суду.

Складові частини рішення ЄСПЛ: «Процедура», «Факти», «Право», «Постанова». Підписання Рішення Суду. Види рішень (за прийнятністю чи по суті розгляду справи). Консультативні висновки. Окрема думка судді. Особлива думка судді. Порядок винесення рішення Європейським судом з прав людини. Публікації судових рішень.

ТЕМА 8. Виконання рішень Європейського суду з прав людини

Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини та їх обов'язковість для України.

Складові частини виконання рішення Європейського суду з прав людини: виконання рішення в частині виплати справедливої сатисфакції; життя інших заходів індивідуального характеру; механізм виконання рішень Європейського суду в частині життя заходів загального характеру.

Процедура контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. Контроль Комітету Міністрів Ради Європи за виконанням рішення ЄСПЛ.

Законодавство та юридична практика України з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини. Компетенція Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

ТЕМА 9. Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у публічно-правовій сфері. Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції: вимоги до якості «закону»; легітимна мета; необхідність у демократичному суспільстві; застосування принципу пропорційності. Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції). Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції. Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці.

Права, гарантовані статтями 9 та 11 Конвенції. Забезпечення свободи думки, совісті, релігії. Взаємозв'язок статей 9 та 11 щодо особливості діяльності релігійних організацій. Реалізація прав, гарантованих статтею 9 Конвенції, без дискримінації.

Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції). Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції. Мирні зібрання. Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці. Свобода об'єднань.

Право на вільні вибори (стаття 3 Першого протоколу). Загальні принципи ст.3 Першого протоколу. Право висувати свою кандидатуру. Свобода вираження поглядів в контексті виборчих прав.

Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції). Загальні положення статті 10 Конвенції.

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у галузі приватного (корпоративного права). Сфера застосування поняття «цивільні права та обов'язки». «Цивільний» характер права. Особисті права. Матеріальна складова.

Право власності (стаття 1 Першого протоколу). Концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу. Право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу. Забезпечення «справедливого балансу».

Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-10 Конвенції: легітимна мета; «необхідність у демократичному суспільстві»; застосування принципу пропорційності.

Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції). Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції. Концепція «житла» в розумінні статті 8 Конвенції. Недоторканість житла чи іншого володіння особи. Таємниця спілкування. Невтручання у приватне життя.

Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції). Загальні положення статті 10 Конвенції. Основні концепції з практики Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції. Реалізація прав, гарантованих Конвенцією, без дискримінації (стаття 14 Конвенції та Протокол №12).

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у сфері захисту екологічних прав. Захист екологічних прав в контексті прав, що визначені у Конвенції про захист прав і основоположних свобод: ст. 2 (право на життя) ст. 6 (право на справедливий суд) ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) ст. 10 (свобода вираження поглядів) ст. 1 Протоколу № 1 (право мирно володіти майном).

Категорії екологічних справ ЄСПЛ: справи про вплив на довкілля, життя, здоров'я чи власність небезпечних об'єктів; справи щодо доступу до та поширення інформації щодо стану довкілля; справи щодо участі громадськості та доступу до суду.

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у галузі кримінального права. Право на життя (стаття 2 Конвенції). Сфера застосування статті 2 Конвенції. Обов'язки держав за статтею 2 Конвенції. Вимоги до розслідування.

Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання (стаття 3 Конвенції). Сфера застосування статті 3 Конвенції. Негативні й позитивні зобов'язання держави в контексті статті 3 Конвенції. Види поводження, забороненого статтею 3 Конвенції. Проведення ефективного розслідування.

Право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5 Конвенції). Сфера застосування статті 5 Конвенції. Умови позбавлення свободи (пункт 1 статті 5 Конвенції). Обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (підпункт 1(с) статті 5 Конвенції). Тривалість тримання під вартою. Право на відшкодування (пункт 5 статті 5 Конвенції).

ТЕМА № 1. Загальна характеристика Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Міжнародні договори в галузі прав людини не встановлюють обов'язки у відносинах між державами, а визначають єдині стандарти співвідношення повноважень держав, з одного боку, а з іншого – єдині стандарти прав і свобод приватних осіб.

Принциповою відмінністю Європейської конвенції від інших міжнародних договорів є те, що ця **Конвенція** не лише встановила певний перелік прав і свобод особи, як це зроблено в Загальній декларації прав людини, але й створила спеціальні установи, що отримали повноваження здійснювати судовий (Європейський суд з прав людини) та квазісудовий (Комітет Міністрів Ради Європи) контроль за дотриманням її положень і розглядати скарги приватних осіб проти держав.

Вивчаючи питання застосування основних положень Європейської Конвенції, студентам необхідно звернути увагу на тлумачення її норм, відображених в прецедентах Європейського суду. Практикою Європейського суду з прав людини вироблено чимало специфічних принципів тлумачення норм конвенції, що дає змогу в повній мірі зрозуміти суть того чи іншого права, що захищається цим міжнародним договором.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1 (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Історія прийняття Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.
2. Структура та зміст Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
3. Поняття та класифікація норм Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. Відмінність Конвенції від інших договорів в галузі прав людини.
4. Загальна характеристика Протоколів до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
5. Поняття тлумачення права та принципи інтерпретації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод:
 - а) принцип ефективного й динамічного тлумачення;
 - б) принцип забезпечення правової визначеності (принцип дотримання прецеденту);
 - в) принцип пропорційності та забезпечення рівноваги інтересів;
 - г) принцип забезпечення певної свободи національного розсуду;
 - д) принцип автономного тлумачення;
 - е) принцип врахування загальноновизнаних міжнародних стандартів і принципів міжнародного права;
 - є) принцип забезпечення мінімальних гарантій прав і свобод людини.

Контрольні питання:

1. Коли була заснована Ради Європи? Які передумови сприяли створенню даної міжнародної організації?
2. Коли прийнята Конвенція про захист прав та основних свобод людини?
3. Назвіть структурні елементи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
4. Характеристика обмежень прав і свобод, що допускаються Конвенцією.
5. В чому суть принципу врахування загальноновизнаних міжнародних стандартів і принципів міжнародного права?
6. За яких умов можуть бути застосовані обмеження на права, визначені Конвенцією про захист прав та основних свобод людини?
7. Як співвідносяться між собою принцип автономного тлумачення та принцип врахування загальноновизнаних міжнародних стандартів і принципів міжнародного права?
8. Назвіть та охарактеризуйте автономні поняття, що вироблені Європейським судом з прав людини.
9. За яких умов ЄСПЛ може відійти від принципу забезпечення правової визначеності?
10. Яка юридична природа та значення Преамбули до Конвенції?

11. Який статус має Конвенція в Україні?

Термінологічне завдання: гарантованість прав і свобод, права людини, юридичне закріплення прав, міжнародні стандарти прав людини, тлумачення міжнародного договору, імплементація.

Методичне завдання:

1. Здійсніть порівняльний аналіз прав людини, що містяться у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Конституції України.

2. Віднайдіть у Конвенції і протоколах до неї та випишіть матеріальні, організаційні та процесуальні норми.

Література:

1. Алтангерел Булгаа. Міжнародно-правова практика тлумачення норм міжнародних договорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Алтангерел Булгаа // Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 23 с.
2. Арнольд Р. Юридичні наслідки приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Вісник Конституційного суду України.-К.: Юрінком Інтер, 2012. - № 4. - С. 63-69.
3. Базов О. Тлумачення Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод у практиці Європейського суду з прав людини // Вісник Вищого адміністративного суду України. - К. : Видавнича організація "Юрінком Інтер", 2014. - № 4. - С. 26-36.
4. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Л. Власов. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; НАН України, 2001. – 180 с.
5. Кононенко В. П. Особливості інтерпретації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. як правозахисного договору / В. П. Кононенко // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 194 – 202.
6. Кононенко В. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Кононенко // Право України. – 2008. – № 3. – С. 131-134.
7. Кретьова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. Ю. Кретьова ; кер. роботи О. В. Петришин ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 20 с.
8. Кретьова І. Тлумачення положень про права людини Страсбурзьким судом: основні принципи та доктрини / І. Кретьова // Вісник Національної академії правових наук України. - 2014. - № 4. - С. 165-175.
9. Кретьова І. Ю. Концепція автономного тлумачення у практиці Європейського суду з прав людини / І. Ю. Кретьова // Право і суспільство. - 2015. - № 4(3). - С. 25-30.
10. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: Навчальний посібник / Авт. кол.: М.В. Мазур, С.Р. Тагієв, А.С. Беніцький, В.В. Костицький; [Відп. ред. канд. іст. наук, доц. В.М. Карпунов]. — Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. — 600 с.
11. Мармазов В. Є. До питання про телеологічне (цільове) тлумачення Конвенції про захист прав і основних свобод людини / В. Є. Мармазов // Адвокат. 2003. – № 6. – С. 29–31.
12. Мармазов В. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Є. Мармазов // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 63–72.
13. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. / Т.І. Дудаш. – К.: Алерта, 2013. – 368 с.

14. Соловйов О. В. Окремі особливості юридичної інтерпретації норм міжнародного права в контексті проблеми ефективного цільового тлумачення Конвенції про захист прав і основних свобод людини / О. В. Соловйов // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 9. – С. 23-27.
15. Соловйов О. В. Основні передумови тлумачення Конвенції про захист прав та основних свобод людини за принципом ефективності / О. В. Соловйов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Право. – 2007. – Вип. 1. – С. 27-34.
16. Трагнюк О.Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / О.Я.Трагнюк ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 205 с.
17. Федик С. Доктрина меж національного (внутрішнього) оцінювання Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини як вагомий чинник її тлумачення / С. Федик // Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична. – 2001. – Вип. 36. – С.16-20.
18. Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): Автореф. дис. канд... юрид. наук: 12.00.01 / С.Є. Федик ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2002. — 20 с.
19. Цвігун Л. А. Принципи тлумачення права Європейським судом з прав людини / Л. А. Цвігун // Актуальні проблеми держави і права. - 2011. - Вип. 62. - С. 529-536.

Нормативно-правові акти:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р.
2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2,4,7, та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р.
4. Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари: Закон України від 22.02.2000.
5. Про ратифікацію Протокол № 10 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини: Закон України від 23.08.2006.
6. Про ратифікацію Протокол № 12 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини: Закон України від 09.02.2006.
7. Про ратифікацію Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин: Закон України від 28.12.2002 р.
8. Про ратифікацію Протоколу № 14 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини: Закон України від 09.02.2006.

ТЕМА № 2. Європейські стандарти в галузі прав людини

При вивченні даної теми, перш за все необхідно усвідомити, що таке «стандарти в галузі прав людини». При аналізі прав та свобод, визначених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, доцільно провести класифікацію цих прав. В загальному ці права та свободи можна поділити на такі види, як: абсолютні права та свободи, які не можна

порушувати в жодному разі – незалежно від умов, що існують у суспільстві (наприклад, право на життя; заборона катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження); права та свободи, до яких можна застосувати обмеження (наприклад, право на особисту свободу та недоторканість; право на справедливий суд, свобода сповідувати релігію або переконання свободи вираження поглядів). При характеристиці прав із визначених ступенем обмеження в кожному конкретному випадку варто визначити характер, умови та правомірність тих видів обмежень, що можуть застосовуватися.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2 (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Право на життя. Право на життя та обов'язок позитивних дій держави. Право на життя: проблема негативного аспекту. Право на життя та смертна кара.
2. Заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження або покарання. Відповідальність держави. Визначення поняття «мінімальний рівень жорстокості».
3. Заборона рабства та примусової праці. Рабство та підневільний стан. Розмежування понять «примусова праця» та «обов'язкова праця».
4. Право на повагу до приватного життя. Інформаційний аспект права на повагу до приватного життя. Фізичний аспект права на повагу до приватного життя. Комунікативний аспект права на повагу до приватного життя. Просторовий аспект права на повагу до приватного життя. Право на самовизначення.
5. Свобода думки, совісті та віросповідання. Свобода вираження поглядів. Обмеження свободи вираження поглядів. Свобода мирних зібрань та об'єднання.
6. Право на ефективний засіб захисту прав та свобод, гарантованих Конвенцією. Заборона дискримінації.
7. Право власності. Концепція володіння. Правомірність позбавлення володіння. Контроль за використанням власності.

Контрольні питання:

1. Що таке “міжнародні правові стандарти” в галузі прав людини?
2. Як Ви гадаєте, що включає поняття “людська гідність”?
3. Розкрийте поняття «приватне життя» у розумінні Конвенції.
4. Розкрийте поняття сім'ї у розуміння Конвенції.
5. Розкрийте поняття «житло» у розумінні Конвенції.
6. Доведіть, що право на свободу думки, совісті та релігії – це одне з найважливіших прав людини.
7. Як Ви розумієте право на свободу слова? Назвіть відомі Вам безперечні ознаки замаху на свободу слова.
8. Які об'єднання громадян не можуть бути визнані в демократичному суспільстві? Чому?
9. Чи є однаковими «межі допустимої критики» політиків, членів уряду та пересічних членів суспільства з огляду на практику застосування ст. 10 Конвенції? Поясніть відповідь.
10. Яким критерієм керується Суд, аби встановити, чи мала місце дискримінація?
11. Чому ст. 14 Конвенції має несамостійний характер?
12. Який зміст вкладає Суд у розуміння поняття «майно» з позицій Конвенції? Поняття власності як автономне поняття ЄСПЛ.
13. Загальні принципи права на повагу до власності.
14. Втручання в користування майном. Справедлива рівновага між загальними інтересами та основоположними правами людини.
15. Які критерії використовує Суд, аби з'ясувати, чи було втручання у право власності

людини правомірним?

Термінологічне завдання: міжнародні правові стандарти в галузі прав людини, громадянські (особисті) права, честь, гідність, приватна інформація, вільне пересування, свобода світогляду, принцип відокремлення церкви від держави та школи від церкви, політичні права і свободи, свобода слова, свобода думки, цензура, конфіденційність інформації, об'єктивність і вірогідність інформації, збори, мітинг, громадянство.

Практичне завдання:

1. Віднайдіть правові позиції, які містяться у 2-3 різних рішеннях Суду у справах щодо порушення ст. 2 Конвенції проти України.

2. Віднайдіть та проаналізуйте будь-які 2-3 рішення Європейського суду з прав людини щодо порушення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Література:

1. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод до процедури здійснення судочинства. – К. : ІКЦ «Леста», 2005. – 116 с.

2. Бущенко А.П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини / Харківська правозахисна група; Художн.-оформлювач Б.Є. Захаров – Харків: Права людини, 2008 р . – 432 с.

3. Гнатівський М. М. Європейський суд з прав людини та міжнародне гуманітарне право: захист права на життя // Актуальні проблеми міжнародних відносин [Текст]: збірник наукових праць. - К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Ін-т міжнародних відносин, 2011. -Випуск 100. - Ч. 1. - С. 95-99.

4. Джеремі Макбрайд. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К.: «К.І.С.», 2010 – 576 с.

5. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини : навч.-практ. посіб. / Т.І. Дудаш. – К. : Алерта, 2013. – 368 с.

6. Право на медичну допомогу в Україні – 2008 / Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2009 – 268 с.

7. Право на приватність: *conditio sine qua non* / Харківська правозахисна група; Художн.-оформлювач О.Герчук – Харків: Фоліо, 2003. – 216 с.

8. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. / Т.І. Дудаш. – К.: Алерта, 2013. – 368 с.

9. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Навчальний посібник/ А. О. Червяцова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 308 с.

10. Шевчук Станіслав. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – К.: Реферат, 2007. — 848с.

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України.

2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р.

3. Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари: Закон України від 22.02.2000 р.

4. Про ратифікацію Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин: Закон України від 28.12.2002 р.

5. Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 09.02.2006 р.

ТЕМА № 3-4. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національну правову систему України. Вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на національне судочинство

Ефективність міжнародно-правового регулювання багато в чому залежить від способів імплементации міжнародних правових норм у внутрішні правові системи. Міжнародні органи і суди з прав людини, як правило наділені обмеженою компетенцією, а тому надання окремим особам права безпосередньо посилається на норми міжнародного права стосовно прав людини у внутрішніх судах служить досить ефективним засобом захисту забезпечення відповідних міжнародних стандартів.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи (цивільний аспект права) чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі (кримінальний аспект). Водночас беручи до уваги автономність поняття «право цивільне», вироблене практикою ЄСПЛ, принципи належного здійснення правосуддя, закріплені ст. 6 Конвенції, застосовуються і в інших процедурах: адміністративне судочинство, господарське судочинство, конституційне провадження, виконавче провадження тощо.

При вивченні даної теми студенти повинні чітко усвідомити основоположні складові елементи права на справедливий суд: організаційні, інституційні, процесуальні; зрозуміти механізм запровадження їх у національне судочинство; бути обізнаним із судовою практикою ЄСПЛ щодо порушення Україною вимог ст. 6 Конвенції.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3 – 4 (4 ГОД.).

Питання для обговорення:

1 заняття

1. Принципи взаємодії Конвенції та внутрішнього права її держав-учасниць.
2. Історія імплементации норм Конвенції до законодавства України.
3. Шляхи впливу норм Конвенції на національне законодавство України.
4. Право на суд за п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: поняття, елементи, сфера застосування.

2 заняття

5. Застосування практики ЄСПЛ при тлумаченні загальних положень та принципів судочинства:

- а) принцип верховенства права;
- б) принцип законності;
- в) принцип рівності; процесуальна рівність;
- г) принцип змагальності; принципи гласності та відкритості;
- д) забезпечення апеляційного та касаційного оскаржень рішень;
- е) принцип розумності строку розгляду справи;
- є) обов'язковість судових рішень.

6. Правові підстави застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ при здійсненні правосуддя.

7. Проблеми застосування європейських стандартів здійснення правосуддя у національному судочинстві:

- а) вимоги ст. 6 Конвенції та кримінальне провадження;
- б) вимоги справедливого судового розгляду щодо цивільного (господарського) судочинства;
- в) особливості реалізації стандартів в адміністративному судочинстві.

Контрольні питання:

1. Поняття «суд», «цивільні права й обов'язки», «кримінальне обвинувачення» у рішеннях Європейського суду з прав людини.

2. Співвідношення права на ефективний засіб юридичного захисту та права на справедливий судовий розгляд.

3. Що означає «ефективність» засобу захисту згідно з практикою Європейського суду з прав людини?

4. Який зміст Європейський суд з прав людини вкладає у поняття «суд» за ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

5. Чи слід враховувати тривалість досудового слідства (у кримінальних справах) і тривалість виконавчого провадження (у цивільних справах) для встановлення розумності строку судового розгляду у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

6. Який зміст Європейський суд з прав людини вкладає у поняття «цивільні права» за ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

7. Який зміст Європейський суд з прав людини вкладає у поняття «кримінальне обвинувачення» за ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

Термінологічне завдання: імплементація, право на справедливий суд, складові елементи права: незалежність, безсторонність, обґрунтованість судового рішення, доступ до суду, розумний строк, суд, встановлений законом, правова визначеність.

Практичне завдання:

1. Віднайдіть та выпишіть правові позиції Суду у 2-3 рішеннях ЄСПЛ щодо України в контексті порушення ст. 6 Конвенції.

Література:

1. Беляневич О. А. Принципи спеціалізації судів та реалізація права на справедливий суд в господарському судочинстві//Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ,2014.- 6. - С. 91-104.

2. Васильєв С. В. Місце практики Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві України // Проблеми законності [Текст]: збірник наукових праць. - Харків: Нац. ун-т "ЮАУ ім. Я.Мудрого", 2012. - Вип. 120. - С. 70-83.

3. Грабовська О. Застосування положень конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод у цивільному процесі України // Юридична Україна. - К.: Юрінком Інтер, 2014. - 8. - С. 64-70.

4. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності / Н. М. Грень // Н. М. Грень. – 2015. – С. 132–137. URL: http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/gren_0.pdf.

5. Грицак Х. М. Практична сторона застосування заходів забезпечення кримінального провадження через призму досвіду України у Європейському суді з прав людини / Грицак Х. М. // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Конституції України, м. Запоріжжя, 23-24 червня 2016 р. / редкол.: С. К. Бостан (відпов. ред.), Р. М. Максакова, Ю. В. Філей. – Запоріжжя : Просвіта, 2016. – 504 с. – ISBN 978-966-653-410-4.

6. Закурін М. К. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в господарському судочинстві: практичний аспект / М. К. Закурін // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 3. – С. 48-58.

7. Ільченко І. Деякі питання застосування конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в Україні / І. Ільченко // Право України. – 2009. – № 10. – С. 145-148.

8. Іщенко Е. Механізми контролю за дотриманням принципу розумності строків у сучасному кримінальному процесі // Юридична Україна. - К.: Юрінком Інтер, 2014. - 8. - С. 84-89.

9. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини судами України / Г. Куц // Право України. – 2002. – № 2. – С. 18-24.

10. Лисак В. Д. Судовий адміністративний процес в Україні у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / В. Д. Лисак // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 1. – С. 36-39.

11. Лутковська В. Застосування судами України при здійсненні правосуддя ст.6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини / В. Лутковська // Право України. – 2004. – № 8. – С. 30-32.

12. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес [Текст] : [посібник] / Джеремі Макбрайд ; [пер. Д. Шкрюба] ; Рада Європи, Ген. директорат з прав людини і прав. питань. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.

13. Паліюк В. Запровадження європейських стандартів у галузі прав людини в українську судову практику / В. Паліюк // Юридичний журнал. – 2008. – № 7-8. – С. 73-81.

14. Паліюк В.П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В.П. Паліюк. — К., 2004. — 264 с.

15. Право на справедливий суд: Застосування Європейської Конвенції з прав людини в кримінальному процесі України [Текст] : Програма і матеріали семінару, Київ, 22-23 квітня 1999 р. / Верховний Суд України, Центр прав людини Ноттінгемського університету. – Ноттінгем : [б.в.], 1999. – 59 с. – (Проект "Система кримінальної юстиції в Україні").

16. Рожок В. Деякі питання щодо позиції Європейського суду з прав людини з питань невиконання рішень національних судів // Право України. - К.: "Ин Юре", 2009. – 5. - С.88-89.
Сасевич О. Контроль за виконанням судових рішень у порядку адміністративного судочинства крізь призму практики Європейського суду з прав людини // Вісник державної судової адміністрації України. - К.: "Юрінком Інтер", 2013. - 4. - С. 48-56.

17. Солоткий С. А. Інтереси правосуддя у практиці Європейського суду з прав людини та їх значення для правової системи України // Вісник Верховного суду України. - К. :

Видавничий дім "Ін Юре", 2013. - 9. - С. 40-48.

18. Темченко В. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини // Підприємництво, господарство і право. - К.: ТОВ "Гарантія", 2007. - 8. - С. 74-77.

19. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів / Фулей Т. І. – 2-ге вид., випр., допов. – К., 2015. – 208 с.

20. Хотинська-Нор О. З. Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на розвиток судових процедур в Україні : окремі аспекти // Вісник господарського судочинства. - К.: ІН ЮРЕ, 2014. – 4. - С. 129-136.

21. Цувіна Т. А. Умотивованість рішень суду та право на суд у цивільному судочинстві // Проблеми законності [Текст]: збірник наукових праць. - Харків: Нац. ун-т "ЮАУ ім. Я.Мудрого", 2013. - Вип. 121. - С. 215-225.

22. Чванкін С. А. Особливості застосування у цивільному судочинстві Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Чванкін Сергій Анатолійович. – URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1825-osoblivosti-zastosuvannya-u-tsvivilnomu-sudochinstvi-evropejskoji-konventsiji-pro-zakhist-prav-lyudini-i-osnovopolozhnikh-svobod>.

23. Юровський Д. Б. До питання застосування судами України практики Європейського суду з прав людини // Вісник Верховного суду України.-К.:Видавничий дім "Ін Юре", 2010. - 9. - С. 44-48.

24. Ягунов Д.В. Практика Європейського суду з прав людини: питання кримінал. судочинства / "Одес. обл. колегія адвокатів", адвокат. об-ня ; [уклад. : Д.В. Ягунов]. – Одеса : Фенікс, 2010. – 165 с.

25. Ягунов Д.В. Практика Європейського суду з прав людини [Текст] : прецеденти та коментарі з питань кримінального судочинства / Д.В. Ягунов ; за ред. та зі вступ. сл. Й. Л. Бронза ; Адвок. об-ня "Одес. обл. колегія адвокатів". – Одеса : Фенікс, 2010. – 253, [3] с.

Нормативно-правові акти:

1. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні)

2. Резолюція (76) 5 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах (прийнята Комітетом Міністрів 18 лютого 1976 р. на 254-ому засіданні заступників міністрів)

3. Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації (прийнята Комітетом Міністрів 2 березня 1978 р. на 284-ому засіданні заступників міністрів)

4. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення (прийнята Комітетом Міністрів 8 січня 1993 р. на 484-ому засіданні заступників міністрів)

5. Рекомендація Res (2005) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, що містить форму заяви на отримання правової допомоги за кордоном для використання відповідно до Європейської угоди про передачу заяв про надання правової допомоги (CETS №092) та Додаткового протоколу до неї (CETS №179) (ухвалена Комітетом Міністрів 15 червня 2005 року на 930-му засіданні заступників міністрів)

6. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 28 лютого 1984 р. на 367-ому засіданні заступників міністрів)

7. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах (прийнята Комітетом Міністрів 7 лютого 1995 р. на 528-ому засіданні заступників міністрів)

8. Рекомендація № R (2000) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини

9. Рекомендація Res (2004) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо вдосконалення національних засобів правового захисту (ухвалено на 114-й сесії Комітету Міністрів від 12 травня 2004 р.)

10. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів

11. Висновок №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень

12. Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 17 вересня 1987 р. на 410-ому засіданні заступників міністрів)

13. Рекомендація № R (97) 13 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту (прийнята Комітетом Міністрів 10 вересня 1997 р. на 600-ому засіданні заступників міністрів)

14. Рекомендація Res (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям (ухвалена Комітетом Міністрів 20 квітня 2005 року на 924-му засіданні заступників міністрів)

15. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (прийнята Комітетом Міністрів 28 червня 1985 р. на 387-ому засіданні заступників міністрів)

16. Рекомендація Res (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів (ухвалена Комітетом Міністрів 14 червня 2006 року на 967-му засіданні заступників Міністрів)

17. Рекомендація Res (2003) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників міністрів)

18. Рекомендація № Res (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників міністрів)

19. Висновок №13 (2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі суддів у виконанні судових рішень (м. Страсбург, 19 листопада 2010 року)

20. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах (прийнята Комітетом Міністрів 21 січня 1998 р. на 616-ому засіданні заступників міністрів)

21. Рекомендація № R (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державами-членам щодо медіації в кримінальних справах (прийнята Комітетом Міністрів 15 вересня 1999 року на 679-ому засіданні заступників міністрів)

22. Рекомендація Res (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами — приватними особами (ухвалена Комітетом Міністрів 5 вересня 2001 року на 762-ому засіданні заступників Міністрів)

23. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах (ухвалена Комітетом Міністрів 18 вересня 2002 року на 808-му засіданні заступників міністрів)

24. Керівні принципи для кращого виконання наявної рекомендації про медіацію в кримінальних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕРЕJ) Страсбург, 7 грудня 2007 р. — СЕРЕJ (2007)

25. Керівні принципи для кращого виконання наявних рекомендацій про медіацію в сімейних справах і медіацію в цивільних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕРЕJ), Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕJ (2007)

26. Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕРЕJ) Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕJ (2007)

ТЕМА № 5. Європейський суд з прав людини: структура, організація діяльності та повноваження

Міжнародна практика виробила декілька способів контролю за дотриманням міжнародних стандартів в галузі прав людини. По-перше, механізм міждержавного контролю і нагляду, який полягає в тому, що держава, яка підписала міжнародний документ в галузі прав людини, створює орган, який періодично вимагає від держав-учасниць звітів та надає їм рекомендації. Цей механізм називається політичним і його використання є неможливим щодо приватних осіб.

По-друге, механізм контролю за дотриманням прав людини, заснований на розгляді індивідуальних звернень приватних осіб. Так, процедура індивідуального звернення до міжнародно-правового інституту передбачено Європейською Конвенцією про захист прав та основних свобод людини, а саме Європейського Суду з прав людини – спеціального судового органу, який здійснює міжнародний захист прав людини.

Спершу, система захисту прав, передбачена Конвенцією, мала двоступеневу структуру: Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини. Однак така структура системи захисту прав людини виявилася надто неоперативною і Протоколом № 11 було докорінно змінено цю систему – утворено новий Європейський суд з прав людини, який функціонує вже на постійній основі. Тому при підготовці до семінарського заняття необхідно детально ознайомитися із Протоколом № 11, а також звернути увагу на новели Протоколу № 14, якими передбачено зміни в процедурі розгляду індивідуальних заяв.

При вивченні питання юрисдикції Європейського суду, перш за все, потрібно звернути увагу на визначення субсидіарності компетенції ЄСПЛ, складові цього поняття, дослідити види юрисдикцій та проаналізувати винятки із загальних правил щодо компетенції Суду.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 5 (2 год.)

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика міжнародного захисту прав людини в судовому порядку. Еволюція європейського механізму захисту прав людини.
2. Порядок формування Європейського суду з прав людини. Регламент Європейського суду.
3. Структура Європейського суду з прав людини. Повноваження органів ЄСПЛ.

4. Компетенція Європейського суду з прав людини. Субсидіарний характер компетенції ЄСПЛ.

5. Види компетенції ЄСПЛ. Часовий критерій компетенції Суду. Територіальна юрисдикція Суду. Предметний критерій юрисдикції Суду. Компетенція за колом суб'єктів.

Контрольні питання:

1. Які системи захисту прав людини на європейському континенті Ви можете назвати?
2. Які етапи розвитку конвенційної системи захисту прав людини?
3. Якими повноваженнями наділений Європейський Суд з прав людини?
4. Якими принципами визначається співвідношення Конвенції та національних правових систем?
5. Виберіть із нижче перелічених спори, що не розглядаються Європейським Судом:
 - а) податкові спори;
 - б) спори про військовий обов'язок;
 - в) спори про виплату державою компенсації шкоди внаслідок стихійного лиха.
6. Що означає субсидіарний характер компетенції ЄСПЛ?
7. Які функції виконує Велика Палата Європейського Суду? Пленум Суду? Бюро? Канцелярія?

Термінологічне завдання: система міжнародного захисту прав людини, європейський механізм захисту прав людини, Пленум ЄСПЛ, секція, палата, Велика палата, канцелярія ЄСПЛ, компетенція, повноваження, юрисдикція, субсидіарний характер юрисдикції ЄСПЛ.

Методичне завдання.

1. Складіть схему структурних одиниць ЄСПЛ з визначенням їх повноважень.

Практичне завдання:

1. Заявниками є громадяни Болгарії – Гінка Дімітрова Ангелова та її син Мітко Дімітров. Заявниця є матір'ю убитого Ангеля Дімітрова, заявник – його братом. Увечері 18 квітня 1996 року у містечку Шумені на Ангеля Дімітрова напали сім підлітків. Вони його тяжко побили, а один з кривдників завдав потерпілому кілька ножових поранень. За якийсь час того самого дня Дімітрова доправили до лікарні. Наступного ранку він помер.

Нападники були затримані поліцією ще у день інциденту. Їх допитали. Зрештою проти них усіх були висунені звинувачення у хуліганстві. Особу, котра завдала ножових поранень Дімітрову, Г.М.Г., було звинувачено у вбивстві, яке було спровоковане актом хуліганства (двоє інших обвинувачених дали свідчення про те, що власне Г.М.Г. був тим, хто завдавав ножові удари потерпілому). Один з учасників інциденту, Д.К., повідомив слідчих, що він та ті, хто були з ним, напали на Ангеля Дімітрова зокрема тому, що той був ромом за національністю. Отож, їх напад був зумовлений расовими упередженнями.

У справі було проведено судово-медичну експертизу – розтин тіла померлого Нею було встановлено, що Дімітрову завдали три ножових поранення у стегно і два у живіт. Також експертом було вказано на наявність синців на обличчі та на потилиці. Завдяки проведеному судово-медичному дослідженню було зроблено висновок, що причиною смерті Дімітрова був внутрішній крововилив, який стався внаслідок розриву стегнової артерії.

У травні 1996 року чотирьох учасників нападу було звинувачено у хуліганстві, що супроводжувалося особливим цинізмом та зухвалістю.

У червні 1996 року слідчі прокуратури дійшли висновку, що у справі було недостатньо доказів, які вказували б на те, що саме Г.М.Г. завдав Дімітрову ножових поранень. Тому вони

зняли з Г.М.Г. попередні звинувачення і звільнили його з-під варти. Згодом проти Г.М.Г. було висунуто ті самі звинувачення, що й проти інших чотирьох нападників. А за кілька днів обвинувачені у цій справі Н.Р. та С.Х. були звинувачені ще й дачі неправдивих показів стосовно участі Г.М.Г. у нападі.

Наприкінці червня 1996 року одного з нападників (не Г.М.Г.) було звинувачено у вбивстві з необережності. Втім він відмовився визнати свою вину.

Кілька разів заявники робили спроби отримати інформацію про рух справи. Однак жодного разу їм не вдалося дістати належну відповідь. Втім, одного разу адвоката заявників таки було допущено до ознайомлення з матеріалами справи.

У жовтні 1999 року заявники звернулися з клопотанням про визнання їх цивільними позивачами у кримінальному процесі. А в грудні 1999 року вони подали скаргу на тривалість провадження у справі. Однак матеріали справи свідчать про те, що заявникам не було надано жодної відповіді ні на їх клопотання, ні на їхню скаргу.

Слідчі провели низку очних ставок між обвинуваченими із точним протоколюванням ходу проведення цих слідчих дій.

Тільки у квітні 2000 року п. Гінку Дімітрову було визнано цивільним позивачем у кримінальній справі, порушеній за фактом смерті її сина.

У червні 2001 року слідчий, відповідальний за розслідування цієї справи, дійшов висновку про те, що справа готова для передачі до суду. Відтак він надіслав зібрані матеріали до регіонального відділу прокуратури. Відтоді рух справи зупинився на чотири наступні роки.

У березні 2005 року з усіх нападників було знято звинувачення у хуліганстві на підставі спливу строку давності притягнення до кримінальної відповідальності. Такий нетривалий строк прокуратура застосувала з огляду на те, що обвинувачені не були повнолітніми на час вчинення правопорушення. Зважаючи на зібрані докази та на результати проведених у справі слідчих експериментів, з другого нападника було знято також звинувачення у ненавмисному вбивстві. Втім справу було повернуто на додаткове розслідування стосовно Г.М.Г. із вказівкою на необхідність висунення проти нього звинувачення у вбивстві, яке було зумовлено актом хуліганства. Лише проти одного учасника інциденту було збережено звинувачення в хуліганстві, оскільки на час вчинення правопорушення він був повнолітнім.

У квітні 2005 року заявники та три сестри убитого знову звернулися з клопотанням про визнання їх цивільними позивачами у кримінальній справі. Вони також подали позов про компенсацію їм моральної шкоди.

У травні 2005 року адвоката заявників було повідомлено про те, що Міністерство юстиції звернулось до прокуратури із запитом про отримання матеріалів відповідної кримінальної справи для ознайомлення. Також у згаданому листі зазначалося, що запит Міністерства було виконано.

Після цього до Суду не надходило жодної додаткової інформації про подальший рух справи.

Прочитавши практичну ситуацію, вкажіть статті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які порушені. Відповідь обґрунтуйте.

Література:

1. Андріанов К.В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: дис... канд. юрид. наук / К.В. Андріанов. – К., 2002. – 185 с. URL: <http://www.disslib.org/rol-kontrolnoho-mekhanizmu-konventsiiyi-pro-zakhyst-prav-i-osnovnykh-svobod-ljudyny-v.html>.
2. Базов О. Європейський суд з прав людини в інституційній системі Ради Європи // Вісник Вищого адміністративного суду України. - К.: Видавнича організація "Юрінком Інтер", 2013. - 3. - С. 98-104.

3. Базов О. Питання юрисдикції Європейського суду з прав людини щодо розгляду міждержавних справ // Юридична Україна. - К.: Юрінком Інтер, 2015. - 6. - С. 84-92.
4. Бортновська З. Нові кроки у реформуванні механізмів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, 2013.- 3.- С. 5-11.
5. Галкін І. Г. Особливості юрисдикції Європейського суду з прав людини / Ігор Григорович Галкін // [Часопис Київського університету права](#). – 2014. – № 4. – С. 285-288.
6. Гудима Д. Принцип екстериторіальності у практиці Європейського суду з прав людини // Право України. - К.: "Ин Юре", 2015. - 2. - С. 113-128.
7. Гусейнов Л. Просторові межі дії Європейської конвенції з прав людини / Л. Гусейнов // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – №4. URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=108>.
8. Дика Д. О. Організаційно-правові аспекти діяльності Європейського суду з прав людини в контексті європейських стандартів // Актуальні проблеми міжнародних відносин [Текст]: збірник наукових праць. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка Ін-т міжнародних відносин, 2011. - Вип. 99. - Ч. 2. - С. 142-148.
9. Європейський суд з прав людини: Організація, діяльність, процес [В.В. Лутковська (відп.ред.), І. Шевчук (упоряд.)]. — К. : Праксіс, 2005. — 166 с.
10. Європейський суд з прав людини // Право України. - К.: "Ин Юре", 2011. - 7. - С. 292-342.
11. Жалій Т. В. Правовий статус Європейського суду з прав людини за міжнародно-правовими нормами / Жалій Т. В. // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2013. – № 3-2.
12. Іванець І. Розвиток Європейського суду з прав людини як частини міжнародної системи захисту прав людини // Підприємництво, господарство і право. - К.: ТОВ "Гарантія", 2013. - 10. - С. 106-110.
13. Клименко О. М. Як звернутися до Європейського Суду з прав людини / Центр правових досліджень. — К. : Видавець Фурса С.Я., 2006. — 64с.
14. Конференція високого рівня про майбутність Європейського суду з прав людини : м. Брайтон, Велика Британія 19-20 квітня 2012 р.//Право України.-К.: "Ин Юре",2012.-7.-С. 318-329.
15. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. / Т.І. Дудаш. – К.: Алерта, 2013. – 368 с.
16. Трагнюк О. Принцип субсидіарності за Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Право України, 2003. – № 1.
17. Хроновскі Н. Формування єдиного європейського стандарту прав людини: приєднання європейського союзу до конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Хроновскі Н. // Європейське право. – 2013. – № 1–2. – С. 14–27.

Нормативно-правові акти:

1. Брайтонська декларація від 20 квітня 2012 року. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/2012_Brighton_FinalDeclaration_ENG.pdf [In English].
2. Брюссельська декларація від 27 березня 2015 року. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Brussels_Declaration_ENG.pdf [In English].
3. Ізмірська декларація від 27 квітня 2011 року. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/2011_Izmir_FinalDeclaration_ENG.pdf [In English].
4. Інтерлакенська декларація від 19 лютого 2010 року. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/2010_Interlaken_FinalDeclaration_ENG.pdf [In English].
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року

зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з протоколами № 11 і № 14 до Конвенції. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

6. Регламент Європейського суду з прав людини зі змінами та доповненнями. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf [In English].

Добір кандидатів на посаду суддю ЄСПЛ в Україні:

7. Указ ПУ «Питання добору кандидатур для обрання на посаду судді Європейського суду з прав людини від України» (від 14.09.2007 за № 869/2007).

8. Постанова КМУ «Про здійснення відбору кандидатів на посаду судді Європейського суду з прав людини» (21.03.2007 за № 524).

ТЕМА № 6. Звернення до Європейського суду з прав людини

Відповідно до ст. 33 та ст. 35 ЄКПЛ суб'єктами звернення до ЄСПЛ може бути як держава (міждержавна заява), так і будь-яка фізична особа, неурядова організація або група осіб (індивідуальна заява). Індивідуальна скарга вперше в світовій історії уможливила правовий захист для окремих осіб на міжнародному рівні, в рамках міжнародної угоди та через незалежні органи правосуддя і, головне, навіть проти власної держави.

Варто зауважити, що європейське право визначає критерії прийнятності для розгляду індивідуальних заяв в ЄСПЛ за аналогією з поняттям підсудності в українському законодавстві. Студентам необхідно детально вивчити ст. 34 та ст. 35 Конвенції.

Європейським судом з прав людини напрацьовано рекомендації щодо порядку звернення до нього, що надає особі більше шансів для прийняття, розгляду та вирішення його справи в Європейському суді.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 6 (2 ГОД.).

Питання для обговорення:

1. Суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини та їх правові гарантії:
 - а) фізичні особи та групи осіб як заявники до ЄСПЛ;
 - б) неурядові організації як заявники до ЄСПЛ;
 - в) держава як заявник до ЄСПЛ.
2. Умови та порядок подання заяви до розгляду у Європейському суді з прав людини: форма заяви, терміни її подачі до Канцелярії Суду, реєстрація заяви Канцелярією Суду.
3. Критерії прийнятності заяви до розгляду у Європейському суді з прав людини:
 - а) правило вичерпання усіх ефективних національних засобів юридичного захисту;
 - б) направлення заяви до Суду не пізніше шести місяців (з 01.02.2022 – чотирьох місяців) після ухвалення остаточного рішення національною установою
 - в) обґрунтованість та відповідність заяви положенням Конвенції та Протоколів до неї;
 - г) незловживання правом подання заяви;
 - д) заборона анонімності;
 - е) заборона порушення питань, що вже були розглянуті Судом або подані на розгляд за іншими процедурами міжнародного розслідування чи врегулювання;
 - є) правило неприйнятності заяв, за якими заявник не зазнав істотної шкоди.

Контрольні питання:

1. Хто є суб'єктами звернення в Європейський суд з прав людини?
2. Які вимоги визначені Європейською конвенцією про захист прав людини та

основоположних свобод щодо оформлення заяв до Європейського суду з прав людини?

3. Визначте поняття «прийнятність заяв» до Європейського суду з прав людини. Як співвідноситься це поняття з національною практикою?

4. Чим відрізняється рішення про прийнятність заяви від судового рішення Суду?

5. З якого моменту обчислюється 6-місячний (4-місячний) строк для звернення в Європейський суд?

6. Дайте характеристику поняття «ефективність національних засобів правового захисту».

7. Винятки з правила використання національних засобів захисту, юрисдикційних критеріїв прийнятності.

Термінологічне завдання: індивідуальна заява, критерії прийнятності, пряма жертва, опосередкована жертва, потенційна жертва, ефективність національних засобів правового захисту.

Практичне завдання:

1. Змодельуйте ситуацію, в якій було порушено ваше право (будь-яке), передбачене Конвенцією, та підготуйте проект індивідуальної заяви для подання до Європейського суду з прав людини.

Література:

1. Буроменський М. В. Звернення до Європейського суду з прав людини. - Харків: Фоліо, 2000. – 32 с.

2. Кайдаш Л. Ю. Право на звернення до Європейського суду з прав людини громадян України як реалізація принципу доступності особи до правосуддя//Малий і середній бізнес.- К.,2015.-1-2.-С. 20-28.

3. Караман І. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство / Караман І. В., Козіна В. В. – К. : ВАІТЕ, 2015. – 136 с.

4. Звернення до Європейського суду з прав людини / авт.-упорядн. Р. О. Куйбіда, Т. В. Руда. – К., 2016. - 76 с.

5. Практичний посібник щодо прийнятності заяв. – Страсбург, 2014. – 101 с.

6. Севостьянова Н. І. Право на індивідуальну заяву до Європейського Суду з прав людини в світлі проблеми його перенасиченості зверненнями // Актуальні проблеми міжнародних відносин [Текст]: у двох частинах: збірник наукових праць. - К.: Київський національний у-т ім. Тараса Шевченка, 2010. - Випуск 90. - Частина 1. - С. 196-197.

7. Як і коли можна звернутися до Європейського суду з прав людини? /Автори-упорядники Р.О. Куйбіда, Т.В. Руда. – К., 2011. – 56 с.

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з протоколами № 11 і № 14 до Конвенції. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

3. Регламент Європейського суду з прав людини зі змінами та доповненнями. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf [In English].

[Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини від 05.03.1996 р. \(Україна ратифікувала 23.06.2004 р.\)](#)

ТЕМА № 7. Процедура розгляду справ у Європейському суді з прав людини

Вивчення даної теми має велике практичне значення, оскільки дає змогу студентам усвідомити процес провадження по справі в Європейському Суді з прав людини. Процедура розгляду справи в ЄСПЛ досить складна, має інший характер, ніж характер національних судів та складається з двох видів провадження: провадження щодо прийнятності заяви до розгляду; провадження по суті.

При роботі над даним семінаром, доцільно сфокусувати увагу на таких основних поняттях, як компетенція функціональних органів Європейського суду з прав людини при розгляді справи.

Потребують вивченню спеціальні процедури, які застосовуються Судом при розгляді справи: дружнього врегулювання спору, пілотного рішення тощо.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7 (2 ГОД.).

Питання для обговорення:

1. Процедура розгляду заяви щодо прийнятності.
2. Обмін змагальними документами.
3. Процедура дружнього врегулювання спору.
4. Розгляд справи по суті та участь третьої сторони у справі. Прийняття рішення Судом.
5. Поняття, значення та процедура прийняття пілотного рішення.
6. Порядок винесення рішення Європейським судом з прав людини. Публікації судових рішень.

Контрольні питання:

1. На основі аналізу норм Конвенції та протоколів до неї, сформулюйте основні принципи діяльності ЄСПЛ.
2. Що вважається початком провадження по справі?
3. Якому порядку розгляду надає перевагу Суд, усному чи письмову? Чому?
4. В якому порядку може бути оскарження рішення палати?
5. Що таке «відмова від юрисдикції»?
6. Реквізити судового рішення ЄСПЛ.
7. Які рішення Суду є «остаточними», а які «стають остаточними за певних умов»?

Термінологічне завдання: суддя-доповідач, дружнє врегулювання, одностороння декларація, ухвала ЄСПЛ, рішення ЄСПЛ, остаточні рішення, рішення, які набувають статусу остаточного, відмова від юрисдикції.

Методичне завдання:

1. Опрацювавши Регламент ЄСПЛ, у вигляді схеми зобразіть стадії розгляду, які проходить справа в Європейському суді з прав людини.

Практичне завдання:

1. На основі індивідуальної заяви до ЄСПЛ, котру Ви готували до семінару №6 сформулюйте рішення Європейського суду з прав людини щодо прийнятності заяви і в цілому.

Література:

1. Андрианов К.В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: Автореф. дис... канд. юрид. наук: : спец. 12.00.11 / К.В. Адрианов, Київський націон. унів-т ім. Т.Шевченка – К., 2003. – 18 с.
2. Анцупова Т. Забезпечення послідовності прецедентного права Європейського суду з прав людини: роль Великої палати // Право України. - К.: "Ин Юре", 2013. - 10. -С. 162-170.
3. Безе А. Процедура ухвалення пілотних рішень Європейським Судом з прав людини: перспективи та проблеми / Безе А. // Європейське право. – 2013. – № 1–2. – С. 84–100.
4. Бурма С. К. Міжнародно-правова характеристика інституту дружнього врегулювання в європейському суді з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 – міжнародне право / Бурма Сергій Костянтинівич. – Одеса, 2015. – 20 с.
5. Дотан Ш. Судова тактика в Європейському суді з прав людини // Європейське право. - К.: "Ин Юре", 2013. - 1-2.- С. 58-84.
6. Європейський суд з прав людини [Текст] : організація, діяльність, процес / упоряд. І. Шевчук [та ін.] ; відп. ред. В.В. Лутковська. – К. : Праксіс, 2005. – 166 с.
7. Караман І. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство / Караман І. В., Козіна В. В. – К. : ВАІТЕ, 2015. – 136 с. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/232776?download=true>.
8. Коташевська Т. Довести, чого немає : [практика Європейського суду з прав людини: як довести брак коштів на найм адвоката] // Український адвокат, 2009.-12. - С.23-25.
9. Пастухова Л. В. Європейський механізм забезпечення прав людини : навч. посібник / Пастухова Л. В. – Сімферополь : Таврія, 2009. – 224 с. URL: <https://sci.house/zarubejnoe-pravo-scibook/naglyad-vikonannuyam-rishen-vropeyskogo-sudu-27623.html>.
10. Хитра А. Я. Особливості процедури розгляду звернень у Європейському Суді з прав людини в кримінальних провадженнях / А. Я. Хитра, Я. О. Дашак // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 4. . – С. 235–243.

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з протоколами № 11 і № 14 до Конвенції. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Регламент Європейського суду з прав людини зі змінами та доповненнями. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf [In English].
4. Постанова КМУ від 29.04.2004 за № 553 (із змінами від 13.05.2009 р.) «Про організаційні заходи, пов'язані із забезпеченням представництва України під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини».

ТЕМА № 8. Виконання рішень Європейського суду з прав людини

При вивченні даної теми студенти, перш за все, повинні детально проаналізувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та Протоколи до неї (особливо Протоколи № 11, 14), в тій частині, що стосується прийняття рішення Європейським Судом, його зміст, порядок оголошення, а також умови виконання рішення ЄСПЛ.

Окрім того, важливим є питання контролю за виконанням рішень ЄСПЛ, який здійснюється як на міжнародному рівні Комітетом міністрів Ради Європи, так і на

національному – Урядовим уповноваженим у справах ЄСПЛ. У зв'язку з цим необхідно ознайомитися із повноваженнями, якими наділений Комітет міністрів РЄ, знати зміни, внесені Протоколом 14 у його повноваження, а також бути обізнаним із національним законодавством з питань виконання рішень Суду, зокрема із Законом України від 23.02.2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», з постановою КМУ від 31.05.2006 р. № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»».

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8 (2 ГОД.).

Питання для обговорення:

1. Правова природа рішень ЄСПЛ. Структура та зміст рішень. Види рішень.
2. Виконання рішень Європейського суду з прав людини:
 - а) виплата відшкодування за завдану заявникові шкоду;
 - б) вжиття заходів індивідуального характеру;
 - в) вжиття заходів загального характеру.
3. Контроль за виконанням рішення Суду.
4. Юридична практика виконання рішень ЄСПЛ в країнах РЄ.
5. Проблемні питання виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Контрольні питання:

1. Про що йде мова в частині Рішення Європейського Суду «Процедура»? «Факти»? «Право»? «Постанова»?
2. Що таке окрема думка судді? Чим вона відрізняється від особливої думки судді?
3. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини.
4. Які повноваження Комітету Міністрів Ради Європи при здійсненні нагляду за виконанням рішення «державою-відповідачем»?
5. Якими можуть бути заходи індивідуального характеру для виконання рішень Європейського суду?
6. Визначте правову основу можливості перегляду справи судом після прийняття рішення Європейський суд з прав людини (на основі законодавства України)?
7. Функції Урядового уповноваженого в справах ЄСПЛ.
8. Визначте процедуру виконання рішення ЄСПЛ в частині виплати справедливої сатисфакції.
9. Охарактеризуйте заходи загального характеру.

Термінологічне завдання: «процедура», «факти», «право», «постанова», окрема думка судді, особлива думка судді, виконання рішення ЄСПЛ, заходи загального характеру, заходи індивідуального характеру, справедлива сатисфакція.

Методичне завдання:

(відобразити у конспекті підготовки до семінарського заняття)

1. Проаналізуйте статистичні дані щодо кількісних показників виконання рішень ЄСПЛ за останні 3 роки.
2. Дискусія на тему: «Якими бути рішенням ЄСПЛ: обов'язковими чи рекомендаційними для держави-відповідача?» Підготуйте аргументацію однієї і іншої точок зору.

Література:

1. Аббакумова Д. В. Повноваження Комітету міністрів Ради Європи відповідно до ст. 46 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Проблеми законності [Текст]: збірник наукових праць. - Харків: Нац. ун-т "ЮАУ ім. Я. Мудрого", 2013. - Вип. 122. - С. 274-282.

2. Будз В. Порядок проведення правової експертизи нормативно-правового акта на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року у процесі державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України / В. Будз // Юридичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 86-88. Бортновська З. Виконання рішень Європейського суду з прав людини : проблеми та перспективи // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, 2013. - 2.-С. 5-15.

3. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти // Віче. – 2013. – № 2. – Січень. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3895>.

4. Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект) // Право України. – 2010. – № 2. – С. 173 – 179.

5. Дудаш Т. Особливості аргументування рішень Європейського суду з прав людини (до характеристики методологічних підходів) // Право України. - К.: "Ин Юре", 2017. - 4 - С. 86-96.

6. Коваль І. Експертиза нормативно-правових актів та їх проектів на відповідність конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини / І. Коваль // Право України. – 2009. – № 1. – С. 47-50.

7. Кононенко В. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Кононенко // Право України. – 2008. – № 3. – С. 131-134.

88. Мороз О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини // Українське право, 2006. - 1. - С. 349-357.

9. Муқан Б. Функції урядового уповноваженого України у справах Європейського Суду з прав людини щодо виконання рішень і звітування: державно-управлінський аспект / Б. Муқан // Ефективність державного управління : збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 43. – С. 227-235.

10. Тюрін С. Є. Місце урядового уповноваженого у справах європейського суду з прав людини та його представників у системі органів юстиції України / Тюрін Сергій Євгенович // Наше право. – 2013. – № 7. – С. 59-65.

11. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : Науково-практичний коментар. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2008.

12. Чугуєвська М. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти // Віче. -К.: Київська правда, 2013. - 2. - С. 26-29.

Нормативно-правові акти:

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. // Офіційний Вісник України 2006. – № 32 від 23.08.2006. – Ст. 2371.

2. Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 09.02.2006 р. // Офіційний Вісник України 2006. – № 32 від 23.08.2006. – Ст. 2378.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30 від 28.07.2006. – Ст. 260.

4. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: постанова КМУ від 31.05.2006 р. № 784 // Офіційний Вісник України 2006, 22 від 14.06.2006, ст. 1655.

5. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення платежів, пов'язаних з виконанням рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України: постанова Кабінету Міністрів України № 408 від 07.03.2007 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

6. Про затвердження Порядку взаємодії Департаменту державної виконавчої служби та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини: наказ Міністерства юстиції України від 12.01.2008 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

Тема 9. Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України

Практичне заняття має на меті допомогти студентам набути практичних навичок застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у тій спеціалізованій сфері, яку вони обрали для поглибленого вивчення, здобуваючи освітній ступінь магістра.

В результаті підготовки до заняття необхідно зрозуміти механізм захисту порушеного права у світлі Європейської конвенції та прецедентної практики ЄСПЛ (навіть якщо таке право безпосередньо не закріплене в Конвенції) та навчитися правильно застосовувати правові позиції ЄСПЛ в національній правозастосовній та правозахисній практиці з метою регулювання спеціальних сфер суспільних відносин.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 9 (2 ГОД.).

Для наукової спеціалізації 01 Публічна служба

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у публічно-правовій сфері.

Питання для обговорення:

1. Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції: вимоги до якості «закону»; легітимна мета; необхідність у демократичному суспільстві»; застосування принципу пропорційності. Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (ст. 8 Конвенції). Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції. Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці.

2. Права, гарантовані ст. ст. 9 та 11 Конвенції. Забезпечення свободи думки, совісті, релігії. Взаємозв'язок статей 9 та 11 щодо особливості діяльності релігійних організацій. Реалізація прав, гарантованих статтею 9 Конвенції, без дискримінації.

3. Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції). Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції. Мирні зібрання. Застосування стандартів ЄСПЛ у національній судовій практиці. Свобода об'єднань.

4. Право на вільні вибори (стаття 3 Першого протоколу). Загальні принципи ст.3 Першого протоколу. Право висувати свою кандидатуру. Свобода вираження поглядів в контексті виборчих прав.

5. Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції). Загальні положення статті 10 Конвенції.

Для наукової спеціалізації 02 Корпоративне право
03 Приватне право

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у галузі приватного (корпоративного права).

Питання для обговорення:

1. Сфера застосування поняття «цивільні права та обов'язки». «Цивільний» характер права. Особисті права. Матеріальна складова.

2. Право власності (стаття 1 Першого протоколу). Концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу. Право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу. Забезпечення «справедливого балансу».

3. Загальні вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-10 Конвенції: легітимна мета; «необхідність у демократичному суспільстві»; застосування принципу пропорційності.

4. Право на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції). Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції. Концепція «житла» в розумінні статті 8 Конвенції. Недоторканість житла чи іншого володіння особи. Таємниця спілкування. Невтручання у приватне життя.

5. Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції). Загальні положення статті 10 Конвенції. Основні концепції з практики Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції.

6. Реалізація прав, гарантованих Конвенцією, без дискримінації (стаття 14 Конвенції та Протокол №12).

Для наукової спеціалізації 04 Екологічне та природоресурсне право

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у сфері захисту екологічних прав.

Питання для обговорення:

1. Захист екологічних прав в контексті прав, що визначені у Конвенції про захист прав і основоположних свобод:

а) ст. 2 (право на життя);

б) ст. 6 (право на справедливий суд);

в) ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя);

г) ст. 10 (свобода вираження поглядів);

д) ст. 1 Протоколу № 1 (право мирно володіти майном).

2. Характеристика категорій екологічних справ ЄСПЛ: справи про вплив на довкілля, життя, здоров'я чи власність небезпечних об'єктів; справи щодо доступу до та поширення інформації щодо стану довкілля; справи щодо участі громадськості та доступу до суду.

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України у галузі кримінального права.

Питання для обговорення:

1. Право на життя (стаття 2 Конвенції). Сфера застосування статті 2 Конвенції. Обов'язки держав за статтею 2 Конвенції. Вимоги до розслідування.

2. Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання (стаття 3 Конвенції). Сфера застосування статті 3 Конвенції. Негативні й позитивні зобов'язання держави в контексті статті 3 Конвенції. Види поводження, забороненого статтею 3 Конвенції. Проведення ефективного розслідування.

3. Право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5 Конвенції). Сфера застосування статті 5 Конвенції. Умови позбавлення свободи (пункт 1 статті 5 Конвенції). Обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (підпункт 1(с) статті 5 Конвенції). Тривалість тримання під вартою. Habeas corpus (пункт 4 статті 5 Конвенції). Право на відшкодування (пункт 5 статті 5 Конвенції).

Література:

1. Бортновська З. Концепція "майна" у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у практиці Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, 2012. - 4. - С. 5-11.

2. Верланов С. Практика Європейського суду з прав людини як інструмент захисту соціально - економічних прав людини // Юридична Україна. - К.: Юрінком Інтер, 2007. - 1. - С. 4-10.

3. Галянтич М., Самойленко Г. Характеристика житла за законодавством України та у практиці Європейського суду з прав людини // Право України. - К.: "Ин Юре", 2015. - 4. -С. 88-97.

4. Дроздов О., Дроздова О. Актуальні питання права на вільне одержання інформації (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) // Право України. - К.: "Ин Юре", 2017. - 2. - С. 152-165.

5. Дутрійо І. Конфлікти, порушення прав людини і Європейський суд з прав людини : [збройні конфлікти] // Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні [Текст]: зб.матеріалів міжнар.наук.-практ.конф., присвяч. 10-річчю процес.діяльності адмінсудів України (м.Київ, 1-2 жовтня 2015 р.). - К.: Ваіте, 2015. - С. 367-383.

6. Заборона катування. Практика Європейського суду з прав людини [Текст] / уклад. Ю. Зайцев, О. Павліченко. – К. : Український Центр Правничих Студій, 2001. – 192 с.

7. Збірка рішень Європейського Суду, які стосуються захисту прав психічно хворих людей [Текст] / упоряд. Т. С. Яблонська ; Асоціація психіатрів України. – К. : Сфера, 2007. – 100 с.

8. Завгородній В. Стан наукових досліджень практики Європейського суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні / Віталій Завгородній // Національний юридический журнал: теория и практика. – 2015. – С. 15-21.

9. Задоя К. П. Еволюція правових позицій Європейського суду з прав людини щодо "непом'якшуваного довічного позбавлення волі (irreducible life sentence)" та їх значення для кримінального права України // Адвокат. - К., 2013. - 8. - С. 27-31.
10. Кафарський В. І. Практика європейського суду з прав людини в контексті попередження рабства та примусової праці / Кафарський В. І. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 39, т. 2. – С. 130–133.
11. Коваленко Т. Практика європейського суду з прав людини як джерело земельного права України // Юридична Україна. - К.: Юрінком Інтер, 2016. - 11. - С. 82-89.
12. Котляр О. І. Принцип недискримінації у праві біженців / О. І. Котляр // [Науковий вісник Ужгородського національного університету](#). Серія : Право. – 2016. – Вип. 39 (2). – С. 133–136.
13. Майданик Р. Пропорційність (співрозмірність) і право власності : доктрина і судова практика // Право України. - К.: "Ин Юре", 2016. - 1. - С. 41-54.
14. Меркулов С. Притягнення особи як обвинуваченого відповідно до європейських стандартів прав людини // Підприємництво, господарство і право. - К.:ТОВ "Гарантія", 2011. - 5. - С. 157-161.
15. Моткова О. Право на життя у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини // Вісник Конституційного суду України. - К.: Юрінком Інтер, 2015. - 1.- С. 49-60.
16. Павліченко О. Аналіз рішень Європейського суду з прав людини щодо доступу до інформації//Свобода висловлювань і приватність. - Харків, 2014. - 4. - С. 6-12.
17. Панасюк С. А. Захист муніципальних прав громадян у Європейському суді з прав людини : реалії та перспективи//Вісник Центральної виборчої комісії.-К.:"Фенікс", 2016. - 1. - С. 67-72.
18. Панкевич О. Захист права на приватність : динаміка світоглядно-методологічних основ (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) // Право України. - К.: "Ин Юре", 2017. - 4. - С. 66-76.
19. Папарига Д.Ю. Вимоги прецедентної практики Європейського Суду з прав людини стосовно втручання в право особи на виїзд за кордон//Бюлетень Міністерства юстиції України. - К.: "Видавничий Дім "Ин Юре", 2011. - 2. - С.86-94.
20. Панкевич О. Заборона дискримінації : деякі загальнотеоретичні й філософсько-правові аспекти інтерпретації (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) // Вісник Національної академії правових наук України. - Харків: АПН України, 2014. - 3. - С. 20-32.
21. Посібник з європейського антидискримінаційного права. – Люксембург: Видавничий дім Європейського Союзу, 2011; К.: ТОВ «К.І.С.», 2013. – 196 с.
22. Пушкар П. Реферативний огляд застосування принципу непорушності права власності у практиці Європейського суду з прав людини та в країнах ЄС і українські реалії//Право України.-К.:"Ин Юре",2016. - 1. - С. 25-34.
23. Пушкар П. В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини / Пушкар П. В., Короткевич М. Є. // Вісник Верховного суду України. – 2015. – № 7 (179). – С. 41–48.
24. Рабінович П.М., Сивий Р.Б. Права людини: критерії «цивілістичності» (у світлі практики Страсбурзького суду) / П.М. Рабінович, Р.Б. Сивий // Вісник Академії правових наук. – 2007. – №4. – С. 19-29.
25. Рабінович П.М., Дудаш Т.І. Європейські стандарти виборчих прав (у світлі практики Страсбурзького суду) / П.М. Рабінович, Т.І. Дудаш // Юридичний вісник України. – 2007. – №36. – С.13.

26. Рекомендації Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні [Текст] / [Українська Гельсінська спілка з прав людини]. – Х. : Права людини, 2008. – 324 с.
27. Романюк Я. Втручання у право власності з точки зору його відповідності статті 1 першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : критерії Європейського суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики//Право України.-К.: "Ин Юре", 2016. - 1. - С. 14-24.
28. Ставнічук М. Актуальні проблеми гарантування свободи мирних зібрань в Україні через призму впливу правових позицій Конституційного суду України//Право України.-К.: "Ин Юре", 2016. - 10. - С. 141-149.
29. Смокович М. Європейський суд з прав людини н захисті виборчих прав//Вісник Вищого адміністративного суду України. - К.: Видавнича організація "Юрінком Інтер", 2015. - 1. - С. 12-20.
30. Толочко О. Кримінальне обвинувачення в контексті статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод // Юридичний журнал. -К.: Юстініан, 2007. - 2. - С.43-45.
31. Фальковський А., Майстренко М. Застосування судами України рішень Європейського суду з прав людини при розгляді земельних спорів // Право України. - К.: "Ин Юре", 2016. - 12. - С. 124-132.
32. Фулей Т. І. Поняття "майно" в практиці Європейського суду з прав людини // Вісник Верховного суду України. - К.: Видавничий дім "Ин Юре", 2008. - 3. - С.43-48.
33. Хім'як Ю. Б. Окремі питання впливу Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини на кримінальне право України // Держава і право [Текст]: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. - Випуск 45. - С. 477-482.
34. Хоменко М. Ефективність способів захисту цивільних прав та інтересів у практиці Європейського суду // Юридична Україна. - К.: Юрінком Інтер, 2016. - 5-6. - С. 45-54.
35. Царук Л. С. Еволюція поняття права на мирні зібрання в Україні // Держава і право [Текст]: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. - Вип. 59. - С. 105-110.
- Шевчук І. Огляд українських "земельних" справ Європейського суду з прав людини // Юридичний журнал. - К.: Юстініан, 2008. - 2. - С. 112-115.
36. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Навчальний посібник/ А. О. Червяцова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 308 с.
37. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини [Текст] / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2002. – 344 с.
38. Шевчук С. Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі [Текст] / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2005. – 192 с.
39. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – К.: Реферат, 2006. – 829 с.
40. Шпарик Н. Рішення Європейського суду з прав людини як джерела екологічного права України / Н. Шпарик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2016. – Вип. 62. – С. 160–168.

Нормативно-правові акти:

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від

17.07.1997 р. // Офіційний Вісник України 2006. – № 32 від 23.08.2006. – Ст. 2371.

2. Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 09.02.2006 р. // Офіційний Вісник України 2006. – № 32 від 23.08.2006. – Ст. 2378.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30 від 28.07.2006. – Ст. 260.